

УДК 159.923:316.6

Сергеева Алла Володимирівна

доктор психологічних наук,
професор кафедри загальної та диференціальної психології
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського
e-mail: alisaskar@mail.ru
ORCID: 0000-0003-3794-1026

**ТРАНСФОРМАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ІНТЕГРАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА**

У статті представлено аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення особливостей становлення ідентичності в контексті різних умов життєдіяльності, що супроводжується певними труднощами як внутрішньої, так і зовнішньої генези; визначено поняття «становлення» і «трансформація» ідентичності особистості, що розглядаються як сучасні форми її розвитку; розглянуто психологічні чинники трансформаційного становлення ідентичності; узагальнено основні аспекти становлення ідентичності. Також розглядаються особливості трансформації характеристик інтегральної ідентичності особистості майбутніх психологів у процесі їх професійної підготовки.

Представлено результати лонгитюдного емпіричного дослідження й розглянута динаміка змін формально-динамічних і змістовно-особистісних характеристик інтегральної ідентичності особистості.

Ключові слова: інтегральна ідентичність особистості, рівні інтегральної ідентичності, види трансформації.

Постановка проблеми дослідження. На сьогоднішній момент зберігається ситуація, при якій існують окремі концепції, що глибоко розробляють віковий або професійний аспект розвитку ідентичності, але не ставлять задачу вивчити її розвиток як цілісний феномен, що трансформується протягом життєвого шляху особистості.

Аналіз наукової літератури з проблеми зміни ідентифікаційних структур особистості виявляє одночасне використання таких різних психологічних понять, як розвиток, становлення, трансформація, які часто застосовуються як синоніми (К. О. Альбуханова-Славська, Л. І. Божович, А. В. Брушлинський, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, Е. Л. Носенко, Г. Олпорт та ін.).

Отже, найбільш повно процес становлення ідентичності виявляється у випадку її трансформації (О. Г. Асмолов, К. Джерджен, Н. В. Дмитрієва, Е. Еріксон, Ж. Е. Марсія, А. Таїфель та ін.), що, як правило, відбувається при зміні громадянства і країни (еміграція), зміні професійних інтересів (перенавчання), у результаті чого відбувається становлення нової ідентичності.

Іншими словами, зміна традиційної ситуації є своєрідною моделлю, на якій можна простежити не тільки взаємозв'язок біологічної бази особис-

тісної і соціальної ідентифікації, але й виявити трансформаційні зміни поведінки особистості, обумовлені її новою ідентичністю (роллю, статусом і т. д.). Таким чином, можна констатувати, що у сучасній психології до сих пір не склалися основні традиції і теоретичні підходи до вивчення особливостей трансформаційного становлення ідентичності, тому є необхідність у пошуку і формуванні нових концептуальних засад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психологічній науці поняття «трансформація ідентичності» означає перетворення, зміну структури ідентичності під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів [7; 8]. Так, багато дослідників указують, що більшою мірою цей термін застосовується до швидкої зміни ідентифікаційних структур під впливом психологічних і соціальних факторів, зокрема: нестабільності суспільства; зміни професійної діяльності; кризи ідентичності [1].

Спираючись на теоретичні визначення феномену іншими авторами [1; 5; 6], під *трансформацією* ми будемо розуміти, один зі шляхів становлення ідентичності особистості в процесі швидкої зміни її ідентифікаційних структур, що характеризується закономірними етапами, а так само невідзначеними й мінливими умовами соціалізації.

На думку Н. В. Дмитрієвій [1], А. Tajfel [8] та ін., трансформація ідентичності особистості підрозділяється на негативну й позитивну. До позитивної трансформації ідентичності відносять зміни особистості від дифузійної ідентичності до досягнутої через подолання конструктивної кризи ідентичності. До негативної трансформації ідентичності особистості відносять зміни, що носять деструктивний характер і приводять до дезінтеграції людини. Основними видами негативної трансформації ідентичності є кризи ідентичності, дезадаптивне поведіння, у результаті чого можуть виникнути функціональні розлади [1; 8].

У рамках нашого теоретико-емпіричного дослідження необхідно також визначити поняття «*інтегральної ідентичності особистості*» (ІнІДО). Під інтегральною ідентичністю особистості нами розуміється психічне явище, що має ієрархічно складну структуру, представлену на формально-динамічному рівні, змістовно-особистісному й імперативному рівні, а також розуміється як процес, що має закономірну логіку і етапи становлення ідентичності [4].

Представлений нами вище феномен інтегральної ідентичності особистості (ІнІДО) концептуально обґрунтовано на основі теоретико-методологічних положень континуально-ієрархічного підходу до структури особистості О. П. Саннікової [3], принципів інтегральної теорії особистості й індивідуальності В. С. Мерліна, основ розвитку особистості в рамках генетико-психологічної теорії С. Д. Максименко [2].

Ґрунтуючись на положеннях континуально-ієрархічного підходу О. П. Саннікової і розглядаючи інтегральну ідентичність як властивість особистості, можна припустити, що вона по-різному може проявлятися на ієрархічних рівнях. Так, інтегральна ідентичність особистості на *формально-динамічному* рівні може бути представлена сукупністю тих властивостей, які відображають форму і динаміку протікання ідентичності

особистості. Другий, *особистісний (змістовний) рівень*, мабуть, містить у собі показники ідентичності, пов'язані з ідентичною спрямованістю і мотиваційною сферою особистості. *Третій рівень* характеризує ті особливості ідентичності особистості, які формуються під впливом суспільних, професійних, релігійних, культурних, моральних знань і т. ін. [4].

Виклад основних результатів дослідження. На основі аналізу наукових даних про види і чинники трансформації ідентичності, а також на основі даних про структурні компоненти інтегральної ідентичності особистості була сформульована **мета дослідження**: здійснити емпіричне дослідження особливостей трансформації інтегральної ідентичності майбутніх психологів у процесі післядипломної перепідготовки.

Відповідно до викладеної мети *завданнями емпіричного дослідження* стали: 1) опис і систематизація психологічних чинників, що впливають на трансформацію інтегральної ідентичності особистості в процесі перепідготовки; 2) організація емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення змін у значеннях показників інтегральної ідентичності майбутніх психологів; 3) здійснення аналізу отриманих взаємозв'язків між всіма структурними компонентами інтегральної ідентичності в процесі трансформації.

Зупинимось докладніше на розгляді психологічних чинників, що впливають на процес трансформації ідентичності. Установлено, що генезис, форми і види проявів трансформації ідентичності особистості залежать від багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів [1; 6; 8]. Умовно можна виокремити внутрішні (психофізіологічні, індивідуально-психологічні, особистісні, соціально-психологічні й патогенні) та зовнішні (соціокультурні, екологічні, економічні, політико-правові) чинники. Встановлений у дослідженнях пріоритет впливу чинників соціального характеру на становлення ідентичності дозволяє особливим чином організовувати умови і моделювати ситуації (тренінгові заняття, активні засоби навчання, учбово-тренувальні заняття і т. ін.), що сприяють кількісним і якісним змінам та переструктуруванню елементів ідентичності особистості.

Мета і завдання обумовили організацію дослідження, що проводилося в три етапи. На *першому етапі* здійснювалися підготовка і планування психологічного експерименту: формувалася репрезентативна вибірка, створювався комплекс психодіагностичних методів, визначалися час і порядок проведення. У якості досліджуваних були обрані слухачі, які приходять післядипломну перепідготовку за фахом «Психологія» на базі факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. З погляду ряду дослідників, таке інтенсивне й швидке перенавчання за новою спеціальністю є одним з факторів, що впливає на трансформаційні процеси ідентичності слухачів. В експерименті брало участь 207 слухачів денної та заочної форми навчання.

У комплекс методів і психодіагностичних методик увійшли:

а) спостереження за слухачами в різних ситуаціях спілкування, що дозволило зібрати дані про психологічні прояви ідентичності;

б) методики, спрямовані на вивчення формально-динамічних і якісних характеристик інтегральної ідентичності особистості: оригінальний тест «Шкала формально-динамічних показників інтегральної ідентичності особистості» А. В. Сергеевої [4]; «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» Дж. Марсія й С. Арчер [6]; «Хто Я?» М. Куна й Т. Макпартленда;

в) методики, які вимірюють змістовно-особистісний рівень інтегральної ідентичності особистості й змістовно-імперативний рівень — тест-опитувальник «16-факторний особистісний опитувальник» Р. Кеттела; «Особистісна готовність до змін» в адаптації Н. Бажанової.

На *другому етапі* емпіричного дослідження проводилася діагностика формально-динамічних, якісних і змістовно-особистісних показників ІнДО слухачів факультету післядипломної перепідготовки на початку перенавчання й наприкінці післядипломної перепідготовки. Досліджувалися такі показники формально-динамічного рівня, як стійкість ідентичності (Сі), потреба в ідентичності (Пі), легкість, гнучкість і широта в знаходженні своєї ідентичності (Гі, Лі, Ші), безперервність у пошуку ідентичності (Ні) та активність у побудові ідентичності (АкІ). Так само вивчалися емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти інтегральної ідентичності й ряд властивостей змістовно-особистісного рівня (самоцінність, готовність до змін, самототожність, самоствавлення).

Третій етап являв собою аналіз та інтерпретацію отриманих даних психологічного експерименту по трансформаційних процесах ідентичності. У роботі був використаний метод кількісного аналізу, а саме кореляційний аналіз, спрямований на виявлення зв'язків і особливостей групування показників психологічних властивостей; і якісний аналіз, що дає можливість групувати досліджуваних за необхідними критеріями й вивчати їхні індивідуально-психологічні характеристики. Всі розрахунки здійснювалися в програмі методом статистичної обробки даних SPSS, версія 13.0. Результати емпіричного дослідження представлені в табл. 1–2.

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу показників формально-динамічного рівня ІнДО на початку та в кінці професійної перепідготовки

Показ.	Ті-2	Пі-2	Лі-2	Гі-2	Ші-2	Ні-2	ЗПі-2	ППі-2
Сі-1			368	373			306	303
Пі-1		464*	318				421*	409*
Гі-1	366		344	312			327	333
Ші-1	433*	308	470*		382	321	533*	523*
Ні-1					337		381	365
АкІ-1				373	421*		398	391
ППі-1	416*		432*		415		494*	482*

Примітка. Тут і далі: 1) Нулі й коми опущені; 2) Знак * — указує на рівень значимості $p < 0,01$, без позначення — $p < 0,05$; 3) У таблиці зазначені тільки значимі коефіцієнти; 4) Показники формально-динамічного рівня: Сі-1, Пі-1, Лі-1 та ін. — показники першого виміру ідентичності на початку перенавчання; 5) Показники: Сі-2, Пі-2, Лі-2 та ін. — показники другого виміру наприкінці перенавчання.

У даній статті ми розглянемо трансформаційні зміни характеристик формально-динамічного і змістовно-особистісного рівня інтегральної ідентичності, тому що тут були відзначені найбільш значимі й цікаві закономірності її трансформації.

Представлені результати дослідження дозволили виявити значимі позитивні кореляційні зв'язки ($p < 0,01$) між такими показниками, як гнучкість і широта в пошуку своєї ідентичності (Лі, Ші), загальним і інтегральним показником ідентичності особистості (ЗПі, ППі). Так само були отримані значимі позитивні кореляції на 5 % рівні між показниками Ті (відчуття тотожності ідентичності), Пі (потреба в пошуку ідентичності), Гі (гнучкість у зміні ідентичності), Ні (безперервність пошуку ідентичності).

Дані результати дозволяють припустити, що в процесі перенавчання в майбутніх психологів відбулася серйозна трансформація за деякими аспектами їхньої ідентичності. Найбільш значущі зміни були відзначені по показнику Ші (широта ідентичності — 533**). Це означає, що у цих слухачів відбулося розширення життєвих устремлінь і сфер їхнього самовираження, що дозволяють їм знайти свою тотожність і цілісність. Трансформація по показнику Лі (легкість знаходження своєї ідентичності — 470**) дозволила майбутнім психологам перебороти ряд труднощів з питань вивчення себе і своєї тотожності, що надалі дозволить їм самостійно оцінити альтернативи свого професійного подальшого вибору.

Отримані в ході кореляційного аналізу дані на 5 % рівні між показниками Ні (безперервність пошуку себе — 381*) і Акі (активність у побудові своєї ідентичності — 398*) підтверджують ряд досліджень про те, що саме ці характеристики визначають зміни ідентичності у бік позитивної трансформації або негативної трансформації. Нагадаємо, що саме ці характеристики більшістю випробуваних були віднесені до індивідуально-психологічних факторів трансформації. Наявність отриманих результатів узгоджується з даними цілого ряду інших робіт, у яких підтверджується висловлена думка [1; 6; 9].

Розглянувши психологічний зміст показника Акі (активність у побудові своєї ідентичності), ми можемо сказати, що досліджувані слухачі-психологи дуже активно займаються саморозвитком, постійно перебувають у пошуку свого реального і перспективного образу «Я».

Результати кореляційного аналізу між показниками змістовно-особистісного рівня ІнІдо на початку та в кінці професійної перепідготовки представлені у табл. 2.

Результати, представлені в табл. 2, демонструють ряд значимих кореляційних зв'язків на 1 % і 5 % рівні. Можна відзначити найбільш високі кореляційні зв'язки (741*) між показниками Оі-1 (особистісна ідентичність до навчання) та Оі-2 (особистісна ідентичність після перепідготовки, а також між показниками РефІ-1 і РефІ-2 (517**). Отримані дані дозволяють констатувати значущі трансформаційні зміни стосовно особливостей особистісної й рефлексивної ідентичності. Отримані зміни і трансформація особистісної ідентичності у слухачів-психологів свідчать про розвиток рефлексивного уявлення про себе як фахівця. Цей процес припускає наявність у майбутнього психолога сформованої рефлексивної та особистісної

ідентичності, у якій актуалізовані потреба в побудові зрілої «Я-концепції», ініціативності, здатності переборювати труднощі.

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу показників змістовно-особистісного рівня інтегральної ідентичності особистості на початку та в кінці професійної перепідготовки

Показники	РефІ-2	СІ-2	ОІ-2	РІ-2	ФІ-2	РефІ-2
СБІ-1	670*	342			-136	-169
СІ-1	-670*	450*	-741	413*		-517*
ОІ-1		-342	741*	-617*	-417*	517*
ФІ-1				-462*		

Примітка: 1) Нулі й коми опущені; 2) Знак * — указує на рівень значимості $p < 0,01$, без позначення — $p < 0,05$; «-» — наявність зворотного кореляційного зв'язку; 3) СІ — соціальне «Я»; ОІ — особистісне «Я»; СБІ — сімейно-батьківська ідентичність; ФІ — фізичне «Я»; РефІ — рефлексивне «Я»; РІ — рольова ідентичність.

Отримані результати теоретико-емпіричного дослідження дозволяють констатувати, що проблема вивчення особливостей трансформації інтегральної ідентичності особистості, вивчення її змін в структурних компонентах є актуальним завданням внаслідок існуючої кризової й неоднозначної ситуації в підготовці сучасних фахівців-психологів.

Висновки й перспективи дослідження. Теоретико-емпіричний аналіз проведеного дослідження дозволив зробити ряд висновків:

1. Визначено, що інтегральна ідентичність як ієрархічно складна властивість особистості (ІнІДО) трансформується в процесі інтенсивної професійної перепідготовки майбутнього психолога. Цей процес припускає трансформацію (кількісну та якісну) показників формально-динамічного, змістовно-особистісного рівня інтегральної ідентичності особистості майбутнього психолога.

2. Виявлено, що в цілому у майбутніх психологів у процесі професійної перепідготовки у вузі активно змінюються (трансформуються) значення за показниками: Гі (гнучкість у зміні ідентичності), Ші (широта в пошуку своєї ідентичності), отримані зміни по загальному і інтегральному показнику ідентичності особистості (ЗПі-ФД, ППі-ФД). Так само були отримані значимі позитивні кореляції на 5 % рівні між показниками Ті (відчуття тотожності ідентичності), Пі (потреба в пошуку ідентичності), Ні (безперервність пошуку ідентичності).

3. Виявлені закономірності трансформації у результаті кореляційного аналізу між показниками всіх рівнів інтегральної ідентичності особистості дозволяють констатувати надійність застосованої системи діагностики. Даний результат з погляду вивчення цілеспрямованої професійної підготовки цілком вірогідно характеризує майбутніх психологів як суб'єктів, орієнтованих на подальший процес самоактуалізації та саморозвитку.

4. Експліковано та систематизовано основні чинники становлення і трансформації ідентичності майбутніх психологів: індивідуально-психологічні фактори; соціально-психологічні фактори (міжособистісні); психофізіологічні фактори; соціокультурні фактори.

Список використаних джерел і літератури

1. Дмитриева Н. В. Идентичность в норме и патологии / Н. В. Дмитриева, Ц. П. Короленко, Е. Н. Загоруйко. — Новосибирск: НГПУ, 2000. — 277 с.
2. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: монографія / Сергей Дмитриевич Максименко. — К.: КММ, 2006. — 240 с.
3. Санникова О. П. Феноменология личности / Ольга Павловна Санникова. — Одесса: СМІЛ, 2003. — 256 с.
4. Сергеева А. В. Психология интегральной идентичности личности: [монография] / Алла Владимировна Сергеева. — Одеса: Лерадрук, 2013. — 317 с.
5. Эриксон Э. Идентичность: Личность и кризис / Эрик Эриксон. — М., 1996. — 342 с.
6. Шнейдер Л. Б. Реконструкция профессиональной идентичности: структурный и динамический аспекты / Л. Б. Шнейдер // Развитие личности. — М., 2000. — № 2. — С. 44–68.
7. Marscia J. E. Ego identity status: Relationship change in Self-esteem, «general maladjustment» and authoritarianism // Journal of Personality. — 1967. — 35. — P. 18–33.
8. Tajfel H. Social identity and intergroup relations / H. Tajfel. — Cambridge ; Paris, 1982. — 119 p.

References

1. Dmitrieva N. V., Korolenko C. P., Zagoruiko E. N. (2000). Identichnost' v norme i patologii [Identity in health and disease]. Novosibirsk, NSPU [in Russian].
2. Maksimenko S. D. (2006). Ġeneza zdijsnennja osobistosti: Naukova monografija [genesis zdiysnennya osobistosti: Naukova monografiya]. K.: MMC [in Russian].
3. Sannikov O. P. (2003). Fenomenologija lichnosti [Phenomenology of personality]. Odessa: SMLL [in Russian].
4. Sergeeva A. V. (2013). Psihologija integral'noj identichnosti lichnosti: [Psychology integrated personal identity: monografiya]. Odessa: Leradruk [in Russian].
5. Erikson E. (1996). Identichnost': Lichnost' i krizis [Identity: personal and crisis]. Moscow [in Russian].
6. Schneider L. B. (2000). Rekonstrukcija professional'noj identichnosti: strukturnyj i dinamičeskij aspekty [Reconstruction of professional identity: the structural and dynamic aspects]. Razvitie lichnosti — Personality development, 2, p. 44–68 [in Russian].
7. Marscia J. E. (1967). Ego identity status: Relationship change in Self-esteem, «general maladjustment» and authoritarianism // Journal of Personality, 1967. — 35. — P. 18–33.
8. Tajfel H. (1982). Social identity and intergroup relations. Cambridge ; Paris. 1982. — 119 p.

Сергеева Алла Владимировна

доктор психологических наук, профессор
кафедры общей и дифференциальной психологии
Южноукраинский национальный педагогический университет
имени К. Д. Ушинского

ТРАНСФОРМАЦИОННОЕ СТАНОВЛЕНИЕ ИНТЕГРАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО ПСИХОЛОГА

Резюме

Статья посвящена теоретико-эмпирическому изучению особенностей становления и трансформации характеристик интегральной идентичности личности. В работе представлен теоретический анализ проблемы идентичности личности как целостного и самостоятельного феномена психики, который рассматривается как

психологическое явление, имеющее сложную иерархическую структуру, и как процесс, имеющий определенную логику развития и становления.

С позиций интегрального и континуально-иерархического подходов Санниковой О. П., разработаны принципы и модель «интегральной идентичности личности», эксплицирован и описан компонентный состав показателей интегральной идентичности. Формально-динамический уровень представлен совокупностью тех свойств, которые отображают форму и динамику протекания идентичности личности. Содержательно-личностный уровень интегральной идентичности связан с направленностью и мотивационной сферой личности. Социально-императивный уровень характеризуется теми особенностями идентичности, которые формируются под влиянием общественных, моральных, культурных знаний и нормативных требований к идентичности.

Основная цель исследования связана с аналитическим и экспериментальным поиском психологических факторов трансформации интегральной идентичности у будущих психологов в процессе их профессионального переобучения. Выявлено, что у будущих психологов в процессе профессионального переобучения активно трансформируются характеристики формально-динамического уровня идентичности (гибкость и широта в процессе поиска своей идентичности, изменяется потребность в нахождении реальной идентичности и аутентичности).

Ключевые слова: интегральная идентичность личности, иерархические уровни интегральной идентичности, виды трансформации.

Sergeeva Alla (Vladimirovna)

Doctor of Psychological Sciences,

Professor of General and Differential Psychology Department

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

TRANSFORMATION OF INTEGRAL IDENTITY OF PERSONALITY OF THE FUTURE PSYCHOLOGIST

Abstract

The article is devoted to theoretical and empirical study of the characteristics of the formation and transformation of the integral characteristics of personal identity. The paper presents a theoretical analysis of the problem of personal identity as an integral and independent phenomenon of the psyche, which is regarded as a psychological phenomenon with a complex hierarchical structure and the process that has a certain logic of development and formation.

From the standpoint of integral and continuous-hierarchical approach Sannikova O. P., developed principles and model «integral identity of the person», explicated and described component composition indicators integrated identity. Formally, the dynamic level is represented by a set of those properties, which reflect the shape and dynamics of leakage of personal identity. Content-level integrated personal identity is linked to the direction and motivational sphere of personality. Socio-mandatory level is characterized by the features of identity are shaped by the social, moral, and cultural knowledge of regulatory requirements for identity.

The main objective of the study is related to the search for analytical and experimental psychological factors integral transformation of identity at the future psychologists in the course of their professional retraining.

It was revealed that at the future psychologists in the course of professional retraining actively transformed the dynamic characteristics of the formal level of iden-

tity (flexibility and latitude in finding their identity, changes need to find the real identity and authenticity).

Key words: integrated personal identity, the identity of integrated hierarchical levels, types of transformation.

Стаття надійшла до редакції 5.10.2015